

Рецензію отримано
Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.131
Людмила Хоружий
24.06.2026 р.

Голові разової спеціалізованої вченої
ради ДФ 26.133.131
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка
доктору педагогічних наук, професору,
завідувачу кафедри освітології та
психолого-педагогічних наук
Факультету педагогічної освіти
Людмилі ХОРУЖІЙ

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента **Паламар Світлани Павлівни**, кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника, заступника декана з наукової роботи та міжнародної діяльності Факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка про дисертацію **Мозгової Ярослави Павлівни «Організаційно-педагогічні умови подолання освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти в Україні в умовах війни та відбудови»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

1. Актуальність дисертаційної роботи. Актуальність дисертаційного дослідження є беззаперечною та зумовлена сучасними викликами, що постали перед національною системою освіти внаслідок збройної агресії проти України. Воєнні дії спричинили системні порушення функціонування закладів загальної середньої освіти, що виявляється у дестабілізації освітнього процесу, вимушеному переході до дистанційних і змішаних форм навчання, обмеженні доступу учнів до якісних освітніх послуг, а також у поглибленні освітніх втрат і освітніх розривів. За таких умов проблема забезпечення якості загальної середньої освіти, збереження освітнього потенціалу учнів та відновлення їхніх навчальних досягнень набуває пріоритетного значення.

У цьому контексті особливої ваги набуває наукове обґрунтування організаційно-педагогічних умов подолання освітніх втрат як складного багатовимірного явища, що потребує системного підходу до його вирішення. Актуальність дослідження посилюється відсутністю достатнього науково обґрунтованого інструментарію подолання освітніх втрат у вітчизняній педагогічній науці, а також необхідністю узагальнення та адаптації міжнародного досвіду у сфері подолання втрати знань до українських реалій.

Таким чином, обрана тема дисертаційного дослідження Я.П. Мозгової є своєчасною, соціально значущою та такою, що відповідає нагальним потребам розвитку педагогічної теорії і практики, а її розроблення має важливе значення для модернізації системи загальної середньої освіти України в умовах війни та післявоєнного відновлення.

2. Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних). Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в одержанні низки теоретично обґрунтованих і практично значущих результатів, які розширюють сучасні наукові уявлення про проблему освітніх втрат та шляхи їх подолання в системі загальної середньої освіти України.

У дослідженні вперше у вітчизняній педагогічній науці здійснено комплексний аналіз феномену освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти, розглянувши його як цілісне педагогічне явище в контексті причин виникнення, проявів, наслідків, а також механізмів мінімізації та подолання. Обґрунтовано авторське трактування поняття «освітні втрати» щодо системи загальної середньої освіти України як інтегративної педагогічної категорії, що відображає як процес, так і результат негативних трансформацій в освітній сфері.

Вагомим науковим результатом наукової роботи Я.П. Мозгової є теоретичне обґрунтування комплексу організаційно-педагогічних умов подолання освітніх втрат в умовах війни та післявоєнної відбудови України. Запропонована система охоплює сім взаємопов'язаних умов, згрупованих у п'ять кластерів (стратегічно-нормативний, організаційно-управлінський, дидактичний, цифровий та партнерсько-мережевий), і передбачає їх реалізацію на державному, регіональному (громадському), інституційному та індивідуальному рівнях.

У роботі також виокремлено та схарактеризовано провідні тенденції розвитку загальної середньої освіти в умовах збройної агресії, доведено їх взаємозумовлений і кумулятивний характер; проаналізовано та систематизовано міжнародні підходи до вимірювання освітніх втрат; здійснено теоретичне обґрунтування механізмів їх подолання в українському освітньому контексті.

Уточнено класифікацію освітніх втрат шляхом виокремлення предметних, метапредметних, соціально-комунікативних та психоемоційних їх видів.

Подальшого розвитку набули теоретичні положення щодо адаптації міжнародних моделей і рамок подолання освітніх втрат (RAPID, TaRL, High-Impact Tutoring) до умов функціонування української системи загальної середньої освіти, а також наукові підходи до організації освітнього процесу в різних форматах здобуття освіти з урахуванням потреб компенсації та подолання освітніх втрат.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації. Теоретичне значення дисертації полягає у обґрунтуванні наукових підходів та організаційно-педагогічних умов подолання освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти в Україні, обґрунтовано методологічну основу дослідження проблеми подолання освітніх втрат у загальній середній освіті, що інтегрує системний, компетентнісний, особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи в поєднанні з дослідницькою парадигмою відновлення освіти в умовах і після збройних конфліктів та концептом травма-інформованого підходу; Практичне значення результатів дослідження зумовлено їх достатньою готовністю до впровадження в освітній процес організаційно-педагогічних сім взаємопов'язаних умов подолання освітніх втрат, об'єднаних у п'ять кластерів: стратегічно-нормативний; організаційно-управлінський; дидактичний; цифровий; партнерсько-мережевий. Розроблено диференційовані рекомендації

для п'яти груп стейкхолдерів (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, керівники закладів освіти, педагоги, міжнародні організації та донори) з урахуванням трьох часових горизонтів та чотирьох типів територій (прифронтові, деокуповані, тиллові з ВПО, відносно безпечні); розроблено тристадійну дорожню карту реалізації комплексу (стабілізація → адаптація → трансформація) з визначеними вимірюваними критеріями переходу між етапами та системою індикаторів ефективності для кожної умови.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про проблему освітніх втрат у системі загальної середньої освіти та розробленні концептуальних засад їх подолання в умовах воєнних викликів і післявоєнного відновлення України. Важливим науковим здобутком є обґрунтування сукупності наукових підходів і організаційно-педагогічних умов подолання освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти.

Особливу цінність становить розроблена автором методологічна основа дослідження, яка інтегрує системний, компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний підходи та поєднує їх із сучасною дослідницькою парадигмою відновлення освіти в умовах і після збройних конфліктів, а також положеннями травма-інформованого підходу. Така методологічна конструкція забезпечує цілісне бачення проблеми освітніх втрат і створює підґрунтя для подальшого розвитку відповідного напрямку педагогічних досліджень.

Практичне значення результатів дисертації визначається їхньою прикладною спрямованістю, науковою обґрунтованістю та готовністю до впровадження в освітню практику. Автором розроблено комплекс із семи взаємопов'язаних організаційно-педагогічних умов подолання освітніх втрат, структурованих у п'ять функціональних кластерів: стратегічно-нормативний, організаційно-управлінський, дидактичний, цифровий та партнерсько-мережвий.

Важливим практичним результатом дослідження є підготовка диференційованих рекомендацій для основних груп стейкхолдерів освітньої політики та практики, зокрема органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників закладів освіти, педагогічних працівників, міжнародних організацій і донорських структур. Рекомендації враховують особливості різних типів територій (прифронтових, деокупованих, територій із значною кількістю внутрішньо переміщених осіб та відносно безпечних регіонів), а також передбачають реалізацію заходів у короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективах.

Практичну цінність роботи підсилює розроблена автором триетапна дорожня карта реалізації комплексу організаційно-педагогічних умов, що містить чітко визначені критерії переходу між етапами та систему індикаторів оцінювання ефективності реалізації кожної із запропонованих умов. Це створює можливості для системного моніторингу результативності заходів із подолання освітніх втрат та їх адаптації до конкретних умов функціонування закладів загальної середньої освіти.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Аналіз змісту дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що здобувачка успішно виконала поставлене наукове завдання та досягла визначеної мети дослідження. Усі сформульовані завдання послідовно реалізовано, а отримані результати є логічно взаємопов'язаними та належним чином обґрунтованими.

Дисертаційна робота засвідчує належний рівень оволодіння Я.П. Мозговою методологією науково-педагогічного дослідження, сучасними підходами до організації наукового пошуку та навичками здійснення теоретичного аналізу й узагальнення наукових даних. Авторка продемонструвала здатність до комплексного осмислення складної наукової проблеми, коректного визначення концептуальних засад дослідження та побудови логічно виваженої дослідницької стратегії.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Результати дисертаційного дослідження Я.П. Мозгової пройшли належну апробацію в науковому середовищі та отримали фахове обговорення під час міжнародних наукових заходів. Основні положення, висновки та результати дослідження були представлені на 12 міжнародних наукових конференціях та 1 науковому форумі, що засвідчує їх актуальність, наукову значущість і відповідність сучасним тенденціям розвитку педагогічної науки та освітньої практики.

Повнота висвітлення результатів дисертації у наукових публікаціях є достатньою та відповідає встановленим вимогам. Основні результати дослідження відображено у 20 наукових працях, серед яких 5 статей опубліковано у фахових наукових виданнях України, включених до відповідних переліків наукових фахових видань, а також 2 статті – у наукових виданнях України. Опубліковані праці належним чином репрезентують ключові теоретичні положення, результати проведеного дослідження та основні наукові здобутки авторки.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Дисертаційна праця Я.П. Мозгової є цілісним, завершеним науковим дослідженням, яке характеризується логічною послідовністю та системним підходом до розв'язання актуальної проблеми подолання освітніх втрат. Структура дисертаційної роботи відповідає актуальним вимогам. Текст дисертації складається з анотації, вступу, огляду літератури, матеріалів та методів дослідження, трьох розділів з викладенням результатів власних досліджень, аналізу та узагальнення результатів роботи, висновків, практичних рекомендації, списку використаних джерел та додатків. Робота відповідає встановленим вимогам МОН України. Загальний обсяг становить 322 сторінки, при цьому основний текст викладено на 201 сторінці. Список використаних джерел (373 найменування, з яких 238 – іноземними мовами) свідчить про високий ступінь самостійності автора у вивченні світового наукового досвіду.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження подолання освітніх втрат у загальній середній освіті**» (с. 34-76) авторкою

самостійно здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз освітніх втрат як дидактичної проблеми, уточнено понятійно-категоріальний апарат («навчальні втрати», «прогалини», «незавершене навчання») та виокремлено чинники, що деструктують фундаментальні принципи навчання – систематичність, доступність та міцність засвоєння знань. На с. 71 візуалізована в Таблиці 1.2 методологічна модель, яка відображає концептуальну логіку дослідження, що передбачає послідовне просування від постановки мети до отримання очікуваних результатів шляхом реалізації п'яти взаємозумовлених компонентів. Побудова моделі базується на принципі ієрархічності, відповідно до якого кожен структурний компонент спирається на результати попереднього, забезпечуючи системність, цілісність і внутрішню несуперечливість дослідницького процесу.

Другий розділ «**Стратегічно-методичний контекст подолання освітніх втрат в Україні в умовах війни**» (с. 78-110) присвячено стратегічно-методичному контексту. Зокрема, на с. 78 авторка представляє детальну характеристику нормативної бази функціонування освіти в умовах подолання втрат, виокремлюючи чотири рівні нормативного реагування держави. Важливим прикладом самостійного дослідження є аналіз дивергенції змісту освіти на ГОТ та підконтрольних територіях (параграф 2.3), де розкрито трансформації змісту як інструменту забезпечення національної ідентичності.

У третьому розділі «**Організаційно-педагогічні умови подолання освітніх втрат у загальній середній освіті в Україні в умовах війни та відбудови**» (с. 113-194) представлено практичні результати та обґрунтування організаційно-педагогічних умов. Прикладом завершеності та практичної цінності праці (с. 142) авторка репрезентує систему із семи організаційно-педагогічних умов, згрупованих у п'ять кластерів. Кожна умова на сторінках цього розділу супроводжується чітким механізмом реалізації та вимірюваними індикаторами ефективності (наприклад, індикатори для умови гнучкої організації на стор. 143-144).

Робота містить емпіричні дані, отримані в ході діагностики в трьох прифронтових областях (Харківська, Донецька, Сумська), що охопили 765 записів тестування учнів. Самостійність дослідження підкреслюється оприлюдненням цих даних у міжнародному репозиторії Zenodo (DOI: 10.5281/zenodo.19349326). Додатки (А-Є) мають самостійне наукове значення, зокрема Додаток Б містить розгорнутий глосарій, а Додаток Є – повний апарат статистичних тестів, що підтверджують достовірність висновків.

Вищевикладене дозволяє констатувати, що дисертація є самостійною та завершеною працею, яка має високу наукову та практичну значущість для сучасної педагогічної науки.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Аналіз тексту дисертації Мозгової Я.П. дозволяє констатувати, що здобувачка дотрималася вимог академічної доброчесності в повному обсязі, в тексті не виявлено некоректного цитування та ознак академічного плагіату. Дисертанткою належним чином оформлено посилання на наукову літературу, аналітичні матеріали та нормативно-правові акти. Дисертація Мозгової

Ярослави Павлівни є оригінальним завершеним науковим дослідженням, що відповідає вимогам, які висуваються Міністерством освіти і науки України до оформлення дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Зауваження та пропозиції. Позитивно оцінюючи теоретичну ґрунтовність, емпіричну репрезентативність та практичну значущість дисертаційного дослідження Я.П. Мозгової, вважаю за необхідне висловити низку дискусійних положень та зауважень, що мають на меті поглиблення наукової полеміки з обраної проблематики:

1. Тема дослідження охоплює рівень загальної середньої освіти в цілому. Проте основна частина емпіричних даних (діагностичне тестування 765 учнів) та розроблена програма підвищення кваліфікації «12 кроків до подолання освітніх втрат» зосереджені переважно на здобувачах базової середньої освіти (5-9 класи). З огляду на це, дискусійним залишається питання універсальності запропонованого комплексу семи організаційно-педагогічних умов для початкової школи (1-4 класи), де природа освітніх втрат пов'язана передусім із формуванням базової грамотності (читання, лічба), що має вирішальний вплив на весь подальший академічний прогрес.

2. Дисертантка пропонує авторське визначення освітніх втрат як інтегративного поняття, що охоплює не лише індивідуальні прогалини учнів (learning loss), а й інституційні та національні деформації. Попри системність такого підходу, виникає питання щодо операціоналізації цього поняття в управлінській практиці. Чи не призводить настільки широке трактування (включення виховного, розвивального та інфраструктурного компонентів) до ускладнення процесу розроблення єдиного стандартизованого цифрового інструментарію діагностики, який би дозволяв отримувати порівняльні дані для оперативного прийняття рішень на макрорівні?

3. Обґрунтовуючи шосту умову (ресурсно-цифрове забезпечення), авторка акцентує увагу на розвитку цифрових платформ (ВШО, Екосистема надолуження). Враховуючи наведені в роботі дані про те, що 89,3% учнів використовують для навчання лише смартфони, а території прифронтових областей мають критичну проблему зі стабільністю електропостачання та інтернету, було б доцільно ширше розкрити методичне забезпечення саме низькотехнологічних альтернатив (друковані матеріали, офлайн-пакети), які в роботі згадуються як допоміжні.

4. У третьому розділі дисертантка обґрунтовує необхідність деконструкції «дефіцитарної моделі» розуміння втрат серед 65% педагогів прифронтових областей. Запропонований механізм через підвищення кваліфікації є логічним, проте дискусійним залишається питання реалістичності розширення професійних функцій вчителя (діагностичних, психолого-педагогічних, цифрових) в умовах хронічного воєнного стресу та кадрової виснаженості сектору. Чи не стане вимога багатовимірного підходу до кожного учня фактором додаткового професійного вигорання педагога, якщо вона не супроводжуватиметься радикальним скороченням іншого (непрофільного) навантаження?

5. Запропонована тристадійна дорожня карта містить етап «трансформації» (5+ років). В умовах тривалого збройного конфлікту з непередбачуваними фазами ескалації, варто додати доцільність розгляду етапу «адаптації» як постійної стратегічної рамки, оскільки перехід до повноцінної трансформації системи може постійно відтерміновуватися новими безпековими шоками, що потребують саме адаптивних, а не трансформативних відповідей.

Висловлені зауваження та дискусійні питання мають характер наукового уточнення, не применшують загальної високої оцінки дисертаційного дослідження Мозгової Я.П., а лише підкреслюють глибину та складність опрацьованої автором проблематики.

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Окремі висловлені зауваження та дискусійні положення не ставлять під сумнів достовірність і обґрунтованість основних наукових результатів дослідження, не зменшують його теоретичного та практичного значення і не впливають на загальну оцінку дисертаційної роботи. Навпаки, вони засвідчують складність і багатовимірність досліджуваної проблеми та відкривають перспективи для подальших наукових пошуків. Представлена дисертація є завершеним самостійним науковим дослідженням, виконаним на належному теоретико-методологічному рівні, а її результати мають істотне значення для розвитку теорії та практики освіти.

11. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертація Ярослави Павлівни Мозгової «Організаційно-педагогічні умови подолання освітніх втрат на рівні загальної середньої освіти в Україні в умовах війни та відбудови» відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 №44 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 за №155/30023, Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 №261(зі змінами), а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні педагогічні науки.

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
заступник декана з наукової роботи
та міжнародної діяльності
Факультету педагогічної освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Код ЄДРПОУ 45307965

Власний підпис

Світлана С. Паламар (ПІБ) ЗАСВІДЧУЮ

Дідов Євген В.К. (ПІБ)

П. Матієвська (ПІБ)

Світлана ПАЛАМАР